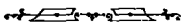


և քանի որ Նալբանդեանցի յոյուածները կ'ոգեւորէին այդ թերթը, ընթերցող երիտասարդութիւնը անյապ կը կարգար անոր լոյսարձակ էջերը: Նալբանդեանց գրական ասպարէզին մէջ ծագեցաւ կարմիր արշալուսով, բայց աւաղ որ դեռ գազաթնակէտը չտեսած՝ խոնարհեցաւ, անողորմ հիւժմարտի թանկագին գոհ մ'ըլլալով:

Հ. ԶՐԱՅԱՆ



Ե Ր Ե Ի Ա Ն

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ քաղաքներն — Երեւան գետուն արեւելեան է — գուցէ ներքի է ըսել՝ թէ երկու տափարակներու վրայ շինուած են, նախ փողոցի, երկրորդ՝ շիտակ ու հարթ երդիքներու: տափարակներն, և բոլորն գրեթէ միեւնոյն մակերևոյթով ունին: Ամառ տառն տան սենեակներն անքնակելի կ'ըլլան, վառն գի արեգակը սաստիկ կը տաքցընէ անոնց պատերը, որով բնակիչներուն ալ կեանքը երկուքի կը բաժնուի, այսինքն՝ կեանք փողոցի, և կեանք երդիքի: Օրուան առաջին և վերջին ժամերն հոս կ'անցընեն, և վերակներն գետին տարածուած են՝ ուրոնց վրայ քուն կը քաշեն բացօթեայ: Նոր օրինակ սեռարան մ'է երբոր առաւօտեան գառտ ըլլալ կը ծագի, և պտուղոյները կը սկսին իլլիլ: Եւ այսպիսի տեսարաններ միշտ կան քաղաքներուն մէջ ամառնային բնակութեան տան՝ Եփրատ և Տիգրիս գետերուն կարած ցած հովիտներուն վրայ: Հայաստանի մէջ, որ միջին հաշուով մը հազարաւոր տաք բարձր է ծովէն, բացօթեայ քնանալը ներքի է մինչեւ Երասխայ այս վաշտավայրին ստորին կողմը, և այն ալ՝ միայն տեղ տեղ: Բնակիչներէն ոմանք, երբոր իրենց տունները փոռն պէտ էր տաքայ, մերձաւոր լեռները կ'ապաստանին: Սղեւորն գիտնալու է որ լաւագոյն է շորս պատերուն մէջ տաքէն մարմնի քան թէ ոտպտած գետնէն ջերմ առնէ՝ գիշերը բացօթեայ տեղ

քնանալով: — Երեւանու, պարսէզներու քաղաքին մէջ, ապշեցուցիչ հակապատկեր մը առաջ կը բերէ, քաղաքին, վերին և ստորին, երկուքի բաժանումը:

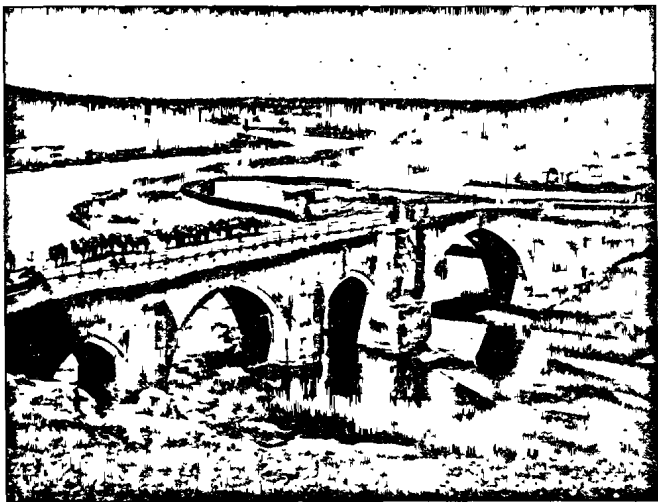
Տփղիսի ճամբէն՝ Երեւանու գէպ հիւսիս եղած բարձր դաշտանկարը դիւրաւ չի մոռցուիր: Ամբողջ Արարատ վիմացոյ կանխուած է հոն ստորուանէ մինչեւ քաղաքը: Իսկ կազմախններն այնչափ բարձր են և պալատաւ անթիւ ծառերն այնպէս ոստալից՝ որ դրեթէ կը ծածկեն եկեղեցիներու և մզկիթներու գմբէթները, որոնք քու առջեւ ցանուած են քաղաքին ցիրուցան սահմանին վրայ:

Այս բոլոր կանաչութեան զլիւաւոր պատճառն է Չանգա, Հայոց Հրազդան գետն, որ սահմանադրի լեռնաղլթային հարաւային կողերուն ջրերը կը ժողլէ, և որ Սեւանայ լճին ջրերով կը կազմուի, — իսկ Սեւանայ լիճն, իրեն կապտագոյն ըլլալուն համար կը կոչուի նաեւ Կօքչայ, իսկ հայ մասեւնագիրք կ'անուանեն Գեղամայ ծով: Այս գեղեցիկ լիճը շրջապատած են վսեմ լեռներ, և անոր մակերևոյթին՝ երկու և կէս անգամ մեծ է Ճիբրալթի լճէն: Ուրի լիճն՝ կարմրախալտ սալմին համեղ ձուկ, որ գաւառիս մայրաքաղաքին տուրեւառի հրապարակէն բնաւ չի պակսիր: Չանգա գետին մէջէն լիճն ճամբայ մը ունի գէպ Երասխ, 3600 տար տարբերութեամբ մակերևոյթի: Կարկաջատաճ Չանգան, արդէն նուազած՝ իրեն ջուրը ցիրուցան ընող ջրանցքներուն պատճառաւ, խոտոր ընթացք մը կը բռնէ քաղաքին արեւմտեան արտարձաններու վրայի ժայռուտ և բարձր թուրքերուն ստորոտէն: Իսկ գէպ արեւելք կ'ոռոգէ Գրբը պուլաք, այսինքն քառասուն աղբիւր, որ Երեւանի մօտ կը բլթէ: Ստուրի վազուկ ջրոյ այս քան առատութիւնն՝ զարդացող քաղաքին մեծ յաջողութեան պատճառ պիտի ըլլայ կարողաւորեալ վարչութեամբ: Ռուսիոյ կայսրութեան մէջ ամենէն աւելի բազմամարդ հայկական գաւառներուն իրեն կեդրոն ըլլալով Երեւան, որուն անուամբ կը կոչուի բոլոր միեմին, արդէն իսկ մէկ քանի պահանջմունքներ ունի: Մակայն ներկայապէս՝ քաղաքին թիւը 15.000էն աւելի չէ,

որուն կէտը՝ թաթար, կէտը՝ հայ են. — այս գումարին մէջ կը բովանդակուին նաեւ գրեթէ 300 ոտաք, որոնց մեծ մասը վարձքով կառք կը քշեն, և կարծեմ թէ Մուրջան ըստած ազանպէն են:

Երեւանու մէջ չկան առաջնակարգ կամ շատ հին յուշարձաններ: Քաղաքիս ծագումն ալ յայտնի չէ: Ձրհեղեղէն ետքը կարելի է թէ Նոյ Հոս ապրած ըլլայ, ինչպէս որ եւրոպացի արդի թոյցիւններէն առաջնոյն բարեկամ հայերն պատմեր են իրեն: Ռամկին

Հաւանականութեան կէտին մէջ չեն զիջա-
նիր՝ Նոյայ քաղաքին հետ այս քաղաքը
նոյն համարող ախոյեաններուն: Հմտա-
գոյններուն կարծիքով, Երուանդավան (ուր
Երուանդ յաղթուեալ է) անուան համառո-
տութիւնն է Երեւան (Հմտա. Մովս. Խոր.
Պատմ. Հայ. Գիրք Բ, էջ 46): Ըստ մահ-
մետական պատմութեան, անունս ծագած է
Ռէվան Քուլ անունէն, որ Շահ Իսմայելի
1502—1524) տէրութեան իշխան մ'է, և
որ, կ'ըստի թէ՛ իրեն թագաւորին հրամա-



ԿԱՐՄԻՐ ԿԱՄՈՒՐԶ ԵՐԵՒԱՆԵՑ

գաղափարով, քաղաքս իրեն անունը տուի
է երեւել բայէն: Եւ յիբաւի, գաշաւայրիս
վրայ կրնար հին նահապետին աչքին զար-
նեւ այս գրեթէ առաջին դիրքը: Կարելի է
թէ վերանորոգուած աշխարհէն ջրերուն քա-
շուելէն ետքը՝ Նոյ իր և իրեն ընտանեաց
քայլերը ուղղեր է դէպ այս կողմը: Գուցէ
Նոյայ առաջին քաղքին տեղն այս է, որ
թագուած է այն գետնի տակ, որուն վրայ
արդի քաղաքս շինուեալ է:

Հմտագոյնք աւելի վերջը կը պնեն քա-
ղաքին հիմնարկութիւնը, և շեղուադիտական

նովը ամբարցուցիր³ այլ տեղը. — սակայն
այս բնութենէ չէ, վասն զի Երեւան ստուգիւ
կար մետասաներորդ և Հաւանօրէն եօթնե-
րորդ դարուն մէջ: Բայց հին կամ միջնա-
դարեան պատմութեան մէջ մինչեւ Օսմա-
նեան կայսրութեան հաստատուիլը՝ նշանա-
ւոր պէր մ'ունեցած չէ: Վիշտասաներորդ
դարէն մինչեւ վերջին ժամանակ՝ շարունակ
մէյմը Մուլթաններուն, մէյմը՝ ասոնց զօ-
րաւոր արեւելեան զբաղներուն, Պարսիկ
Շահերուն ձեռքը անցած է: Տաճկաց և Պար-
սից ձեռքին տակ՝ քաղաքիս կրած պաշա-

րումնիրուն հաշիւը պնդէ հոս՝ մեծ բեռ մը կ'ըլլայ ընթերցողներուն համբերութեան վերայ, և ես մտադիր չեմ՝ այս բոժը պնդել իրենց վրայ։ Ռուսաց՝ տեսարանի վրայ եւ լաժ ժամանակ՝ քաղաքս Պարսից ձեռքն էր. և 1804ին բերքաքաղաքիս տիրելու Ռուսներուն առյաշոճ փորձն հաստատեց այն զօրաւոր համոզումը՝ թէ Պարսից կուսակալներուն շինած ամրութիւնն անառիկ է։ Բայց փասկեիշ, 1827ին Հոկտեմբերի մէջ խախտ ջնջեց աւրեց այս հաւատը և համոզումը։ Փասկեիշի ռումբերն ահաւոր աւերած գութեցին անպաշար քաղաքին մէջ. և երբ լուր տարածուեցաւ թէ միջնաբերդին մզկիթին գորէթը հարուածուեր է, բիւրաւոր թշուառ ընտկիշներ ամէն տեղ տպաստաւորաբն կը փնտնէին ոմբակոծութեան տարափէն փախչելով։ Ռուս բանակը առանց մեծ ընդդիմութեան մը մտաւ քաղաքին մէջ, և այս ժամանակէն մինչեւ հիմա ոռու պրոշն կը ծածանի հոն։

Մահմետական իշխաններու ձեռքին տակ ծաղկած քաղաքիս մէջ յուսալի էր գտնիլ Հին մզկիթներ, սակայն յիշելու է՝ որ օսմանեան թուրքերն սխնի են, իսկ պարսիկներն՝ չիտ. մէկուն կանգնածը, մէկաւր՝ կործանել կ'ախորժի։ Լոնցինը որոշ՝ որ երբ Սաֆի շահն տիրեր է քաղաքիս յամին 1635, թուրքերուն շինած բոլոր մզկիթները հիմնայատակ կործաներ է։ Գրեթէ նոյն ժամանակ, քաղաքին, կամ թերեւս բերդին պերքը փոխուեր է։ Սաֆի զի գրեթէ ութ հարիւր քալապա փով հնուս գանդուպ ալթաման տեղի եկեր է՝ ժայռուս ապառաժներու վրայ՝ որոշ ստորտէն կը վազէ Զանգաւ։ Երեւելի թէ Պարսիկներն այս միջոցին նշանաւոր շէնքերով շին ճախացուցած քաղաքը. իսկ 1724ին թուրքերն տիրել են անոր։ Բայց գրեթէ տարւոյ տարի ետքը նորէն Պարսից ձեռքն առնցաւ՝ որ Նասար շահին յաղթանակներէն մին եղաւ։ Երաւանդուի՝ որ զլիաւոր մզկիթն շինուեր է այս շահին իշխանութեան ատեն։ Հետաքրքրական Հին աշտարակը, զոր Շարաւն և Գուսնիֆօր տեսել են, և որուն ուրուալիծները մեզի թողուց Շարաւն, շատոնց հիմնայատակ եղած է։

Շէնքերն՝ զեռ իրենց արդի վիճակին մէջ ալ տրժանի են այցելութեան. ուստի ես ալ իմ ընթերցողս կը հրաւիրեմ՝ Երեւանու ժառուգիներու մէջ ինծի հետ մէկտեղ հանգարտ շրջան մ'ընելու։ Նախ այն լայն ճամբան՝ որ Տփղիսէն կու գայ, և զէջ հարաւ՝ կեկրանական զբօսավայր (շարս) մը՝ ամենէն տեղի բազմամարդ թաղերը՝ արեւմտեան և արեւելեան կողմերու բաժնած են։ Ընդհանուր խօսելով, արեւելեան կողմին բնակիչներն՝ թաթարք են, իսկ արեւմտեան՝ Հայք։ Մէկուն մէջ մզկիթներ կը տեսնու, միւսին մէջ՝ եկեղեցիներ։ Բայց եկեղեցիներն կամ փոքր են և բոլորովին աննշան քաղաշէնք. և կամ նորոգուած են անտաւրակոյ համեմատաբար նոր և անճաշակ ժամանակի մէջ։ Վեց հասի չափ եկեղեցի կայ, որոց մէջ է նաեւ՝ քաղաքին հարաւային ծայրը գտնուող ռուս եկեղեցին։ Այս եկեղեցիներուն մէջ ամենէն տեղի Հին կը կարծուի Սուրբ Կաթողիկէն, որ պարսպապատ գեղեցիկ պարսիկի մը մէջ բարձրացած է, մեծ ճամբուն կից, վերին կամ Հիսթուային թաղի մէջ։ Հին կնձնի մը տեղի պղտիկ կ'երեւցնէ ցած երկաթեան շէնքս, որուն հարաւային կողմը՝ 1861ին շինուած գուռ մը կայ։ Ներսը, որ շատ ցած է, կան կոնք (nesh) մը և թեւեր, խորան մը և երկու կողմակի խորաններ կամ մատուռներ։ Շարաւն՝ նոյն անուամբ եկեղեցի մը՝ Հայաստանի վերջին թաղաւորներուն կ'ընծայէ, և քահանայք ապաւորեցուցին զիս՝ թէ այդ է յիշատի Երեւանու ամենէն Հին եկեղեցին։ Պարսից իշխանութեան ատեն հոս պաշտօն պիտի կատարէր կաթողիկոսն, երբ գուռական մայրաքաղաքին մէջ ընտելի։

Ճամբէն սակաւիկ մի վար Պոլոս, Պիտրոս եկեղեցին տեսանք, քաղաքին եկեղեցիներուն մէջ բնաբնակազոյն և նուազ գեղեցիկը։ Եւ լայն ժառուգին ձգելէն ետքը, հիւսիս և հիւսիս-արեւմտակողման պարտէզներն շրջապատեցին զմեզ օդաձեւ, և թեպէս հոս շէնքերն միջին վիճակ մ'ունին, բայց անոնց չորս կողմը գտնուած ցանկապատներուն գեղեցիկութիւնը լիովին կը լրացրնէ տնոնց պակասը։ Ինչպիսի՞ ստուերաձիգ կա

նաչութիւն, և հաստատուն կարկաջիւն վազուկ ջրոյ: — Կը հասնինք նախ ի Ս. Յովհաննէս — որ չորս պատեր ունի և մետաղապատ տանիք մը, որուն կից է կանաչ ներկուած փայտեայ զանգակատուն: Կը տեսնեն Ջօնգայի բոլորը ապառաժ բլուրներու ճեղքուածէն, որոնց սաղարթագեղ օտորոտը հակապատկեր մ'է վերին մասերուն կարծր պնդութեան. Ս. Յովհաննէս փոքր գուռը՝ բոլորովին գեղեցիկ է. տեղեկացայ՝ որ եկեղեցին շինուած է Եփեսոսէ տաաներովոյց կարու մերձին մասին մէջ: Գեղեցիկորոյն շէնք մ'է Սուրբ Զօրավար, սակաւ մի հնուտ գէյ աղւնայ, սակայն ասակալին հիւսիսային կողման բարձր կողերուն գօտիին մէջ է: Հին պարտէզներ կան չորս կողմը, և քնկուղենիներ՝ շուրջ կը ձգեն վրան: Եկեղեցւոյն ամբողջութիւնը անպաճաճ է և պարզ, չորս պատեր և ձիւթապատ տանիք մը. բայց չորս միաձոյլ մոյթերու վրայ հաստատուած կոկիկ գուռ մը վրան ալ զանգակատուն, եկեղեցւոյն արեւմտեան ճակատին ամբողջ լայնութիւնը բռնած է: Մէջտեղի երկու մոյթերն կոփածոյ, և ամենաշուրջ առ ճոխ կերպով քանդակուած են: Հարաւակողմը հին գուռ մը կայ պարուրաձեւ զարդերով, իսկ գլխաւոր մուտքին վրայի որմանկարներն — հազազաղիտ նկարներ — շատ լաւ յարողած և կենդանի գոյներ ունին: Խմացայ որ հիմակուան եկեղեցին առաջ հնացոյն շէնք մ'է եղեր. բայց չեմ կրնար երաշխաւոր ըլլալ այն պատմութեան իբր թէ գուռը շինել տուեր է Սովմէս կաթողիկոս (1629—1663 Քրիստոսի), ինչպէս պատմեց ծեր և տգէտ քահանայ մը, որ զանգակատունէն շատ անգամ կանչուելով, վերջապէս եկաւ, իրեն զողջօրուն մարմնով կոթնած աշխարհական բնիկերին վրայ: Երեւանու կղերն լուսաւորուած և գիտուն չէ՝ տաճկական գաւառներու հետագոյն վիճակներուն մէջ եղած յետաձեաց կղերէն աւելի:

Սուրբ Զօրավարէն կարելի է Տփղիսի ճամբին բռնել և զէպ հարաւ իջնել հիւսիս-նական զրօսալիւրիին բովին: Ասկէ շատ հեռու չէ քաղաքին գլխաւոր մզկիթը, կէօք ճամբ: Այս շէնքս՝ Երեւանու արեւմտեան

մասին մէջ է, որուն չորս կողմը բռներ են թաթարներու բազմաթիւ տներն, և դէպ Հայոց թաղն կ'իջնէ: Հիւղերով շինուած պազարի մը նեղ փողոցներէն անցնելով կը հասնին մզկիթին առջեւ, որ գեղեցիկ մուտք մ'ունի՝ բոլոր վեհմ մինարէով, որուն վրայ նկար շինուած է բաղմազոյն կղմխարհերով: Կամարաձեւ անցքէ մը կը մտնես մեծ գաւթի մը մէջ, որ ընկարձակ, հովանուոր և զով տեղ մ'է: Բարձր, ամենահին կնձնիներ՝ յորդահոս ջրոյ աւազանին վրայ շուրջ կը ձգեն. իսկ այս ջուրը՝ քարայտակի կեղերնին մէջ կը խոխոջայ: Աւազանին եզերքը ժողվուած են երկայնագոյն, փաթթոցաւոր մարդիկ, որոնք իրենց լուացումներուն զրազած են, — իսկ ուրիշ տեղ մը, շուրջ մէջ մոլաններն պատ կ'աւանդեն իրենց աշակերտաց խմբերուն, որոնք քառանկեան փրսխաթներու վրայ նստած են... Չափելով տեսանք՝ որ մզկիթին հարաւակողմը՝ կէսը գին մէկուր 87 X 58 քայլաչափ է, և բուն այս քառանկեան վրայ կանգնուած է մըզկիթն, որուն ճարտարապետութեան մէջ նշանաւոր բան մը չկայ. սակայն ծաղկային նկարներն՝ որոնցմով վերոյիշեալ գաւթին հիւսիսակողմը եղող փորագոյն և նման շէնքի մը ձեղունը զարդարուած է, ամենա մեծ յարկ և արժէք ունին: Քառանկեան մնացած մասին մէջ ցած շէնքեր կան, որոնց մէջ են բարձրագոյն աշակերտաց ուսումնաւորաններն: Նշանաւոր մըլլա մը տեղեկութիւն տաւալ ինծի՝ թէ կէօք ճամբն շինուած է Նատըր շահին ժամանակ (1736—1747 Քրիստոսի թ.) Հիւսէին Ալի խան սերտուրի ձեռքով:

Միջնաբերդին մէջէ մզկիթին գուռս, Մահմաճանաց կրօնական շէնքերն շատ լաւ պահուած են: Թաթարաց թաղերուն մէջ երեք հաս մզկիթ կայ: Հաճի Նուրուլլահ պէյի մզկիթը, և Շէհր ճամբ գրեթէ բոլորովին նոյն ծրագիրը ունին: Առաջոյն նմանութիւն է վերջինը, որուն արտաքին դրան վրայ տաճկերէն արձանագործութիւն մը կայ թուականով զոր 1098 (1687 թ. Փրէշին) կարգացինք: Բայց հարկ է՝ որ այն ժամանակէ ի վեր նորոգուած ըլլայ: Թէպէտեւ

կէօք ճամիէն պղտիկ է այս, սակայն անոր հետ նմանութիւն մ'ունի. և պարսպապատ գաւիթը կամ բակը իրեն աղբիւրով և երկայն — ցօղուն տաշիւաներով (*dahlia*) ախորժիկի ապաստանարան մ'է՝ փոշիէյց փողօնքերէն փախչողին:

Բայց թրեւս ամենէն աւելի հետաքրքրական և կարեւոր յուշարձանն է սերտարնեւուն քէօքն, ըստաքին հարաւային վարի անկիւնը: Արեւմտեքէն մօտեցանք անոր, բայց ճամբուն վրայ հանդիպեցանք Սուրբ Սարգսի: Այս եկեղեցին և գեղեցիկ բարձր զարտապին Չանգային շուրջը՝ ընդարձակ տեսարան մ'ունի զէպ հարաւակողմը, որ մինչեւ Այրարատայ դաշտը կը հասնի: Խոր գետն կը վազէ արեւելքէն զէպ ի միջնաբերդն և սերտարնեւուն պարտէզները՝ պարսպանքէն դուրս: Եւ ասանց հողակոյտերուն քովէն անցնելէն ետքը՝ յանկարծ հակառակ ուղղութիւն մը կ'անու և զէպ ի Երասի՝ աւելի հանդարտ ընթացք կը սկսի: Միջնաբերդն՝ ուր կը դիմենք, դեռ հեռու է. խնով ու տղմով շինուած պատերն՝ որոնք Չանգայի ձախակողմեան թուաբն վրայ ըստ ժայռերը կը ծածկեն՝ բոլորովին կործանած են:

Սերտարի պալատն՝ ամրացած տեղւոյն ճիշտ մէջտեղն է, և պատուհանները գետին վրայ կը նային: Սակայն կանանոցին ընդարձակ շէնքերն, պահապան զօրքի մթերանոցներն, պալատականներու բնակութիւններն բոլոր կործանած փշրած են: Աւերակներու կոյտին մէջէն կը բարձրանայ մի միակ շէնք մը՝ զոր Ռուսներն պահպանած են, և է այն տաղաւարը՝ ուր սերտարն կ'երթար իրեն հանգստեան ժամերը անցընելու: Գեղեցիկ շէնքին խցիկին պատուհանէն իրեն աչքերը դաշտանկարի վրայ ձգելով կը գուարճանար — գետը՝ ոտքին տակ, իրեն հովանաւոր պարտէզը՝ դաշտավայրին վրայ, Այրարատին շրջով ծածկուած աղօտ երկիրներ: Սերտարն՝ հոս իւր նշանաձեւութեան կրթութիւն կ'ընէր խեղճ գեղացւոց էշերուն վրայ, իրեն երկու սլաքաւոր աղեղներէն գնակ արձակելով անոնց վրայ, մինչեւ Չանգայի աջակողմեան թուաբն կողմի ճամբուն եւ:

կայնութեամբ կ'անցնէին զէպ ի կամուրջն: Այս կամուրջը՝ տաղաւարին ճիշտ տակը կ'իյնայ, և հիմա ալ Երեւանու և գետէն անդին եղած գաւառներու իրարու հետ հաղորդակցութեան միակ ճամբան է: Արեւելեան երջանկութեան արշափ լրուծն է՝ այս շողշողուն բնակարանի մէջ բարձրուն վրայ բազմիչ և կարաւանները դիմել, որոնք վարեն անցնելով քու գանձերդ կը լեցնեն: Ամէն կողմը առատօրէն ջուր կը վազէ: Երեւանու կուտակալն այս գաւառին մէջ բոլորովին իրեւ պղտիկ թագաւոր մ'էր, և երբոր ճամբարկութիւն ընէր, գիւղերուն բնակիչները՝ իրեն ճամբուն վրայ եղ մը պիտի զոհէին իրեն ի պատիւ:

Խցիկին կամարին վրայ եղած դրուագն, որուն վրայ պիտի սքանչանայ ընթերցողն, հայեւայ կտորներով ձեւացած է, որոնք գահարի մը երեսներուն պէս կ'երեւան: Նոյն կտորներով դրուագուած քիւ (*cornice*) մը կայ տաղաւարին պատերուն վրայ՝ ձեղունի մը աակ՝ որ ծաղկէն նկարներով ճոխ կերպով զարդարուած է, և այս ծաղկներուն մէջ գլխաւորապէս կը փայլին վարդի ու հիւրիկ: Սենեկին չորս կողմը հրաւած են հաստ կտաններու վրայ ութը կտու նկարներ: Թուի թէ, Ռուսներուն տիրելէն ետքը օրինակուած գործեր են, որոնց բնագիրները ջնշուեր են: Ասոնց երկուքէն, խցիկին երկու կողմերը, մին՝ ձախակողմը, կը ներկայացնէ Հիւսէին Խան սերտարը, և միւսն աւազակովը՝ կը ներկայացնէ պարսիկ դեցագն Ֆերամէլը: Իսկ ճնացածներէն երեքը են Պարսիկ շահ Ֆաթիմ Ալիի (1797—1834), իրեն Ապպաս Միլլազ ուլալը, Սերտար Հիւսէյնի եղբայր Հասան Խանի պատկերներն. — մէկաւնեւ են Շէրապ և Ռուստէմ մարտիկներն, և պարսիկ Ամագան մը: Իմ նախորդներէս մին կը յիշէ՝ թէ իրեն 1834ին այցելութեան ատեն՝ խցիկին մէջ տախտակներն չորս նկարներով զարդարուած էին և որոնք կը ներկայացնէին Հին անասակի մը

1. Dubois de Montpérier, երջմ մատենակ. Հտ. Գ. էջ 452:

երեսակալութիւնը զուարճացնելու նիւթեր : . . . Պատերուն և ձեղունի վրայ եղած սկզբնափայլ զարդէն, որ լիովին անաբառ մնացած է. կրնանք գտնել թէ որչափ մեծ է Պարսկաստանի գեղարուեստական անկումն իրեն այն նկարիչներուն ժամանակէն ի վեր, որոնք իրենց ճարտարութիւնը ցուցնէ Սիթուսի պատերուն վրայ, և որ Զէնոն Ռուսի թուրքերուն վրայ պնդուական վրան մ'է :

Երեսան՝ տարրական և երկրորդ աստիճանի կրթութեան մասին լուսագոյն վիճակի մէջ է քան ուսն կայսրութեան մէջ եղած հայ գաւառներուն սր և է քաղաք : — Իբրեւ թեմական մայրաքաղաք, իրաւունք ունի զեռ կղերանոց մ'ունենալու : Այս կղերանոցին մէջ տրուած կրթութիւնը երկրորդ աստիճանի կրնանք համարիլ, որուն մէջ գրեթէ վեց դասեր կան : Տարեկան մուտքն է ստեղծ. 1800, զոր գլխաւորապէս Հայերն կու առն : Այս գումարին միայն գրեթէ վեցերորդ մասը աշակերտներէն կու դայ : — աշակերտներէն մեծ մասը ձրիալարծ են : — Բարձրագոյն դասու մէջ կ'աւանդուին աստուածաբանութիւն, հոգեւոյնութիւն, մաթեմատիք, բնաբանութիւն, արամաբանութիւն, ժամանակակից պատմութիւն և նոր լեզուներ : Բաց ի այս կղերանոցէն, որ Սուրբ Սարգիս եկեղեցւոյն բոլոր է, կայ նաեւ 200 օրիորդ աշակերտաց վարժարան մը :

Ռուս վարժարանը Տէրութիւնը կը պահէ, աւելով տարուէ տարի ստեղծելն 4500, որուն վրայ կ'աւելնայ աշակերտաց տարեկան թոշակն ալ : — Շատ լաւ կարգադրուած է իբրեւ շէնք ալ . . . իմ այցելութիւնն առնն ունի 159 հայ, 67 ռուս, 9 վրացի, 7 լեհ և 18 թաթար աշակերտներ :

Երեսանու պտուղներուն հետ չի կրնար մրցիլ գրեթէ բոլոր աշխարհ. բայց չեմ գիտեր թէ լաւ պահպանելով կը գրկուին ասպին անյին :

B. F. B. LYNCH

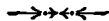
Թրգմ. Հ. Ս. ՍԱՐԵԱՆ



Ա. ՊՈՅԵԹՈՅ

Ն Ե Ր Ո Ն

ՈՂԵՐԳՈՒԹԻՒՆ ՀԻՆԴ ԱՐԱՐՈՒԱԾՆԵՐՈՎ



(շար. տես էջ 38)

ԵՐՐՈՐԴ ԱՐԱՐՈՒԱԾ

Պ Ա Ր Տ Է Ջ Ը

Պարտէզը՝ ուր կը հաւաքուին Քրիստոնեանեւրը, հումայ արուարծամին մէջ, լուսաւորուած է արեւմտափ վերջին ճրոյցներով : Զախ կողմը խաթիւտ տուն մը կայ՝ մեծոք սարսփնայով մը, զոր վեր կը բռնեն չորս սիւներ : Աշկղովը՝ գլուխամի աղբիւր մը կայ, որուն քարէ եզերքին վրայ դրուած է մեծ քարակ մը և սափոր մը : Քիչ մը անցիմ՝ ամհարթ վայրէ մատարան մը : Աղբիւրին ետեւն ու շուրջը, ծաղկափթիթ հող՝ դաղդաղները փոքրիկ քրտակ մը կը ձեւացնեն : Խորը՝ ձիթատուան մը կը տարածուի : Մարիփնային սակ երկու սեղաններ կան, ոյտնցէ միմ լուսնային կիսադրոսակի մը ձեւ ունի և կը կրէ ոսկաւանդէտ ըմթիքի մը մմագողմներ : Սիւրը մնամ է անոնց՝ զոր կը գործածեն պսակագործները՝ զրասանգներս հիւսիսու համար, և լի է ծաղիկներով և անընմերով : Այս սեղանին շուրջը մտած են քաղաթիւ կլմիս և քամի մը տղարներ : Միւս կողմը՝ քանի մը Քրիստոնեաներ կը շրջապատեն Փանուէլը որ կ'ընկնած է աղբիւրին լեզերքին : Ամուշակ խաղաղութեամ մը ականը սփռուած է այս խոնարհ ամրոյթին և պարսէզին վրայ :

ՓԱՆՈՒԷԼ (պատմադրական մը շարունակողի դիրքով) : Եւ տեանելով ժողովուրդը պատահաւ լաւ լուսնուց ելաւ, որ հնեց զանոնք և բաւալ : Երանի հեղեց. վասն զի անոնք պիտի բլլան երկրի թագաւորները :

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՆ ՎԻՆԵՐԸ (կը կրկնեն ցած ձայնով) : Երանի հեղեց :

ՓԱՆՈՒԷԼ : Երանի անոնց որ կու լաւ, վասն զի պիտի զուարթանան :

ՎԻՆԵՐԸ : Երանի անոնց որ կու լաւ :

ՓԱՆՈՒԷԼ : Երանի անոնց որ փափաքներուն մէջ կ'ապրին, վասն զի Տէր պիտի լաւ անոնց :

ՄԱՐԿԻՎԱՆԵՐԸ : Երանի :

ՓԱՆՈՒԷԼ : Երանի անոնց որ բարձր սիրտ ունին, վասն զի պիտի տեսնեն զԱստուծոյ :